
BANII LUGOJULUI ȘI CARANSEBEȘULUI ÎN SECOLELE XVI-XVII¹

Sorin Bulboacă

Cuvinte cheie: ban, Lugoj, Caransebeș, carieră militară
Mots clef: ban, Lugoj, Caransebeș, carrière militaire

Studiul prezintă activitatea politică, diplomatică, militară și confesională a banilor Lugojului și Caransebeșului² în intervalul 1552-1658, în contextul istoriei Transilvaniei dar și a spațiului sud-est european, pe baza investigării izvoarelor de epocă, a relatărilor călătorilor străini, a parcurgerii cronicelor medievale care se referă la istoria Banatului în acest răstimp. Este prima tentativă de acest fel în istoriografia românească și sperăm, nu ultima.

Informațiile referitoare la unii bani sunt lacunare, datorită parcimoniei izvoarelor și a absenței unor studii de specialitate. Din nefericire, stadiul actual al documentației și al cercetării nu permite prezentarea exhaustivă a banilor Lugojului și Caransebeșului din sec. XVI-XVII. Pentru anumiți ani, lipsesc până acum referirile documentare sau narative la activitatea politică, militară, diplomatică a banilor de Lugoj și Caransebeș. Poate fi vorba de perioade în care demnitatea de ban a rămas vacantă dar este posibil ca cercetări ulterioare să aducă informații referitoare la numele și biografia politico-militară a unor bani necunoscuți până acum.

Activitatea politico – diplomatică și militară a fiecărui ban ar merita *studii speciale*, care ar ilustra rolul elitei românești în viața politică a Principatului Transilvaniei în sec. XVI-XVII.

¹ Lista banilor Lugojului și Caransebeșului a fost alcătuită ținând cont și de informațiile oferite de listele de bani ale lui Fr. Pesty, *A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története*, vol. I, Budapesta, 1887, p. 293-314 ; Patriciu Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, vol. II, Caransebeș, 1900, p. 157-162 și Dragoș Lucian Țigău, *Banii de Caransebeș și Lugoj. Considerații asupra atribuțiilor și competențelor acestora*, în « Studii și materiale de istorie medie », XVI, 1998, p. 239-241.

² Prerogativele banilor Lugojului și Caransebeșului sunt analizate într-o perspectivă comparativă de Sorin Bulboacă, *Raporturile dintre puterea centrală și instituția băniei din Țara Românească și cea din Transilvania în secolul al XVII-lea*, în vol. *Raportul putere centrală – factori politici interni reflex al statutului juridic al Principatelor Române (sec. XVII-XVIII)*, volum coordonat de Veniamin Ciobanu, Iași, 2006, p. 96-103.

1. PETRU PETROVICI DE SURAKLIN, 25 FEBRUARIE 1548-22 IULIE 1549;³ 27 MARTIE 1544 - 13 OCTOMBRIE 1557.⁴

De origine sârbească, Petru Petrovici s-a afirmat ca unul dintre cei mai însemnați nobili din Banat în prima jumătate a secolului al XVI-lea, participând la înăbușirea răscoalei conduse de Gheorghe Doja în 1514.⁵ După lupta de Mohács (august 1526), în calitate de partizan credincios al regelui Ioan Zapolya a fost numit în următoarele demnități: căpitan al cetății Lipova (1531), comite de Timiș (1534), fiind în 1541 unul din tutorii regelui-copil Ioan Sigismund Zapolya. Din 1542 este „comes Themesiensis et parcium Regni inferiorum Hungariae”, însoțind-o din 1551 pe regina Isabella în exilul ei în Polonia.⁶ Încă din vara anului 1551, ceaușii turcești sosiți în Ardeal pentru a împiedica transferul de putere către Ferdinand de Habsburg, îl menționează pe Petru Petrovici ca fiind un comandant militar acționând la comanda sultanului, împotriva mercenarilor austrieci.⁷ Dar banul Lugojului și Caransebeșului dispunând doar de câteva mii de ostași nu a putut împiedica ocuparea Transilvaniei de mercenarii lui Ferdinand de Habsburg.

Petru Petrovici a câștigat și încrederea sultanului Soliman Magnificul care în martie 1554 i-a încredințat districtele Lugoj și Caransebeș împreună cu haraciul lor, fiind numit „sandjak” pentru a favoriza pe această cale, reînscăunarea lui Ioan Sigismund în Transilvania.⁸ Raportul lui Petru Gerendy către primarul orașului Sibiu, Petru Haller, din 1 mai 1554, sublinia faptul că pentru readucerea lui Ioan Sigismund pe tronul Principatului Transilvaniei, Poarta a dat ordin să acționeze oastea voievodului Moldovei, Alexandru Lăpușeanu, împreună cu trupele lui Francisc Beldi, banului Petru Petrovici, cu trupele caransebeșenilor și lugojenilor, precum și cu oastea pașei de Timișoara, Kasson.⁹

În 1556 a devenit pentru scurtă vreme, guvernatorul Transilvaniei, deținând concomitent și funcția de ban al Lugojului și Caransebeșului, participând activ la

³ Hurmuzaki, II/4, p. 441, 413, 420; ****Monumenta Hungariae Historica. Scriptorum*, vol. II, Pesta, 1857, p. 349.

⁴ Hurmuzaki, II/5, p. 182; Wolfgang Bethlen, *Historia de rebus Transsylvanicis*, vol. I, Cibinii, 1782, p. 610.

⁵ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Cluj-Napoca, 1986, p. 326.

⁶ Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului autonom al Transilvaniei*, București, 1997, p. 41.

⁷ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, București, 1929, p. 50-51, doc. 51.

⁸ Cristina Feneșan, *op. cit.*, p. 180.

⁹ Andrei Veress, *op. cit.*, I, p. 145, doc. 191.

înlăturarea stăpânirii habsburgice din Ardeal și la înscăunarea tânărului principe Ioan Sigismund Zapolya. Petru Petrovici, credincios reginei Isabella, a propus în dieta de la Sebeș, la începutul anului 1556, desemnarea lui Ioan Sigismund ca principe al Transilvaniei, el însuși fiind numit guvernator al țării până la sosirea principelui. Preluarea oficială a conducerii principatului de către Isabella și fiul ei, Ioan Sigismund, nu a afectat autoritatea lui Petru Petrovici, care rămâne adevăratul conducător al Transilvaniei până la moarte (13 octombrie 1557).¹⁰

Petru Petrovici a stăpânit numeroase moșii în Banat, inclusiv cetatea Ceala (municipiul Arad), după dezastrul de la Mohács (1526) intrând în stăpânirea sa; la 1550, cetatea Ceala este cucerită de partizanii Habsburgilor.¹¹ Banul Petrovici este și un susținător al Reformei, la început în varianta luterană, ulterior convertindu-se la calvinism. Petrovici îl aduce în Banat pe predicatorul calvin Ștefan Kiss, din Szeged, pentru a răspândi noua credință în mediul elitei românești din regiune.¹²

3. IOAN GLEȘAN, 16 MAI - 28 IULIE 1552¹³

Este un nobil român bănățean numit ca ban de generalul imperial Castaldo, fiind reprezentantul Habsburgilor în zonă. Banul Ioan Gleșan, a supravegheat, în 1552, operațiile de fortificare a cetăților Caransebeș și Lugoj, lucrări începute de inginerul italian Alessandro Cavolini din Urbino¹⁴.

În același an, în contextul ofensivei militare otomane spre Timișoara, Arad, Szolnok, banul Ioan Gleșan a încercat să vină în ajutorul garnizoanei asediate din Timișoara, prin inițierea unui atac asupra unui corp de 2000 de ostași turci, care însoțeau un transport de armament. Atacul, desfășurat în 17-19 iulie 1552 a eșuat, iar turcii au cucerit Banatul de câmpie, inclusiv Timișoara. Despre căderea Timișoarei și moartea eroică a comandantului garnizoanei, Ștefan Losonczy, îi raportează banul

¹⁰ Hurmuzaki, II/1, p. 294, 333, 344-345, 349-351; II/5, p. 163-165, 182, 185, 248, 325-326, 358-358; W. Bethlen, *op. cit.*, I, 1782, p. 610.

¹¹ Andrei Adrian Rusu, George Pascu Hurezan, *Cetățile medievale din județul Arad*, Arad, 1999, p. 42.

¹² Doru Radosav, *Cultură și umanism în Banat. Secolul XVII*, Timișoara, 2003, p. 83.

¹³ Costin Feneșan, *Banatul Caransebeșului și Lugojului între Habsburgi și Poartă în anul 1552*, în „Studii și materiale de istorie medie”, XII, 1994, p. 170, 174; Andrei Ghidiu, Iosif Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, Caransebeș, 1909, p. 20-21.

¹⁴ Andrei Veress, *op. cit.*, vol. I, 1929, p. 72, doc. 80; Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 166, 182-183.

Ioan Gleșan generalului Castaldo în 28 iulie 1552, solicitând disperat ajutor pentru apărarea Caransebeșului, ajutor care însă nu a mai venit.¹⁵

4. BLASIUS ZEKEL (de SOMOSD) - 17 IULIE 1553¹⁶

A fost numit ban de generalul imperial Castaldo; nu s-a putut menține în funcție datorită opoziției turcilor care-l sprijineau pe comitele de Timiș, Petru Petrovici.

5. LADISLAU BEKES, 1558-1559¹⁷

Este un nobil român bănățean, originar din localitatea Cornet („Kornyath”) din comitatul Caraș, stăpânind și satul Găvojdia, având o gardă personală de 600 de călăreți. Fiul său este Gașpar Bekes care se va remarca în viața politică a principatului Transilvaniei, candidând fără succes la tronul princiar.

6. NICOLAE CHEREPOVICI, 17 APRILIE - 19 NOIEMBRIE 1559¹⁸

Banul Nicolae Cherepovici este de origine sârbească dar s-a căsătorit cu nobila româncă Ursula de Gârliște. A fost un credincios al reginei Isabella Zapolya și un susținător al pretendentului, apoi al domnului muntean Radu Ilie (1552-1553) împotriva lui Mircea Ciobanul.

În 1561 au început tratativele pentru căsătoria fiicei sale mai mari, Elena, cu Petru cel Tânăr, domnul Țării Românești (1559-1568).¹⁹ Relațiile dintre doamna Chiajna (văduva lui Mircea Ciobanul) și Nicolae Cherepovici erau mai vechi, întrucât la 23 iunie 1546, Petru Cherepovici, fratele lui Nicolae, era mandatat să-i prezinte pe sibieni la nunta lui Mircea Ciobanul cu doamna Chiajna. Nicolae Cherepovici, aflat în serviciul reginei Isabella Zapolya, este menționat în 1550 în calitate de căpitan al cetății Lipova. În același an, în rândul trupelor Isabellei, participă la asediul Cenadului.

Nicolae Cherepovici a murit înainte de 8 august 1562,²⁰ fiind înmormântat în biserica din Bârsău (Hunedoara). După moartea banului, tratativele pentru căsătoria Elenei cu Petru cel Tânăr au fost continuate de Ursula de Gârliște. Căsătoria a avut

¹⁵ Andrei Ghidiu, Iosif Bălan, *op. cit.*, p. 20.

¹⁶ Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, vol. IV, Budapest, 1883. p. 62.

¹⁷ Hurmuzaki, II/5, p. 387-388, 452-453, 502, 513-514, 729-731; Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București, 1989, p. 130.

¹⁸ Hurmuzaki, II/5, p. 462.

¹⁹ I. D. Suci, *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*, ediția a II-a, revăzută, Timișoara, 2003, p. 25, 31-32.

²⁰ Hurmuzaki, XI, p. 875.

loc în 22 august 1563, sub protecția principelui Ioan Sigismund Zapolya, nașul tinerei perechi, care o considera pe Elena sora sa adoptivă. Căsătoria fiicei banului de Caransebeș-Lugoj cu Petru cel Tânăr s-a bazat pe rațiuni diplomatice, Elena fiind de altfel mai vârstnică decât soțul său. Văduva lui Nicolae Cherepovici, Ursula, a decedat, în 1565²¹ fiind îngropată tot în biserica din Bârsău.

În 1566, la doar 3 ani după căsătorie, Elena se desparte de Petru cel Tânăr, întorcându-se în Transilvania cu o fetiță, Tudorița.²² În același an, principele Ioan Sigismund Zapolya îi donează Elenei cetatea Devei ca locuință provizorie, numind-o „surorem noastram adoptivam”.²³ În 1572, Elena s-a recăsătorit cu nobilul Vladimir Moscovitul, care a murit după 1580²⁴ și a fost înmormântat, împreună cu soția sa, tot în biserica din Bârsău.

Cea de-a doua fiică a banului Nicolae Cherepovici, Caterina, s-a măritat cu nobilul maghiar Valentin Torok de Enning, care a deținut și demnitatea de comite suprem al Hunedoarei,²⁵ murind în 1572, a fost îngropată și ea în ctitoria familiei, Bârsău.

7. GRIGORE BETHLEN DE ICTAR, OCTOMBRIE 1560 - 6 FEBRUARIE 1566²⁶

Acest nobil maghiar din Banat a deținut și demnitatea de comandant al cetății Caransebeș simultan cu cea de ban a Lugoșului și Caransebeșului, dispunând de o garnizoană de 300 de călăreți. În legătura cu succesiunea pe linie feminină a urmașilor nobilului Ladislau Racoviță este amintit la 30 noiembrie 1560, scaunul de judecată al banului Grigore Bethlen, la care participă ceilalți „juzi și nonnuli domini nobiles eclecti

²¹ Epitaful Ursulei, copiat de istoricul Iosif Benko și transmis de Anton Kurz este : „Hic jacet nobilissima ac magnifica Domina Ursula Gerlistei consors magnifici viri Nicolai Cherepovici, MDLXV” (1565) (Anton Kurz, *Elena Cherepovici, soția lui Petru Șchiopul* (sic!) în „Magazin istoric pentru Dacia”, V, 1847, p. 371-383). Gheorghe Petrov susține însă că soția lui Nicolae Cherepovici a fost Margareta, fiica nobilului sârb Petru Očarović (Gheorghe Petrov, *Unele considerații despre un monument de arhitectură medievală – biserica Sfântul Nicolae din Bârsău (județul Hunedoara)*, în Studii de istorie medievală și premodernă, Cluj-Napoca, 2003, p. 105).

²² Gheorghe Petrov, *op. cit.*, p. 105-106.

²³ Hurmuzaki, II/5, p. 591; Nicolae Iorga, *Elena Cherepovici, doamna lui Petru Vodă Mircea al Țării Românești* în „Revista istorică”, XVI, 1930, numărul 7-8, p. 154-157.

²⁴ Silviu Dragomir, *Ctitorii bisericesti din Bârsău în județul Hunedoara* în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice”, Secția pentru Transilvania, 1930-1931, Cluj, 1932, p. 146.

²⁵ Gheorghe Petrov, *op. cit.*, p. 106.

²⁶ Hurmuzaki, II/5, p. 472-474, 603-604.

sedis iudiciarie”.²⁷ Aceași instanță formată din banul Grigore Bethlen și din ceilalți coasesori ai scaunului bănesc de judecată îl informează pe „principele Ioan Sigismund, despre procesul familiilor nobile române Moise și Fodor din Domașnea, pentru anumite pământuri de arătură.”²⁸

În 1565, banul Grigore Bethlen a participat cu un contingent de 300 de călăreți la campania principelui ardelean împotriva împăratului Maximilian de Habsburg.²⁹ Italianul Giovanandrea Gromo îl descrie pe Grigore Bethlen astfel, în 1566 : „Comandantul Caransebeșului, veteran credincios, nobil chibzuit, de vreo 60 de ani...”³⁰ Banul „ține din porunca principelui un număr mai mare de oșteni – până la cifra de 3000 – și mai buni decât în orice altă cetate”.³¹ În același timp, Grigore Bethlen este și un susținător activ al calvinismului, care tocmai în anii în care a deținut funcția de ban, se propagă în mediul elitei românești.³²

Fiul său, Petru Bethlen, va ocupa funcția de ban în 1614-1616. Grigore Bethlen este menționat ca răposat într-un document din 4 mai 1597, emis de principele Transilvaniei, Sigismund Bathory.³³

8. GEORGE BERENDY, 1556,³⁴ 18 octombrie 1568 - 1573³⁵

Nobil maghiar, a deținut în două rânduri demnitatea de ban al Lugoșului și Caransebeșului, fiind un colaborator al principelui Ioan Sigismund.

9. NICOLAE ORBAI, 17 DECEMBRIE 1566 - 22 IUNIE 1568³⁶

A îndeplinit misiuni diplomatice; fiind mandatat de principele Ioan Sigismund, în 1567 și în 1568, împreună cu Francisc Balogh, a predat haraciul Transilvaniei la Poartă.³⁷

²⁷ *Ibidem*, II/5, p. 469-472, doc. 204.

²⁸ *Ibidem*, p. 474-476, doc. 207.

²⁹ ****Călători străine despre Țările Române*, vol. II, București, 1970, p. 368.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, p. 557.

³² Doru Radosav, *op. cit.*, p. 83.

³³ Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene (1440-1653)*, Timișoara, 1981, p. 93 – 95, doc. 35.

³⁴ Fr. Pesty, *A Szörényi Bánság és Szörényi vármegye története*, I, p. 399.

³⁵ Hurmuzaki, II, p. 670, 676; I. Ivany, *A Iugosi és karánsebesi bánok*, în „Történelmi és Régészeti Ertesítő Temesvarott”; 1875, p. 101.

³⁶ Hurmuzaki, II/5, p. 606-609, 627-628, 637-644, 674-675.

³⁷ Cristina Feneșan, *op. cit.*, p. 230, 283.

10. ȘTEFAN TOMPA, 28 FEBRUARIE 1573 - 7 IUNIE 1577³⁸

Este un nobil român bănățean care s-a bucurat de încrederea principilor din familia Bathory. Banul Ștefan Tompa a participat la confruntările militare dintre oastea principelui Ștefan Bathory și cea a pretendentului Gașpar Barcsai din vara anului 1575 în fruntea a 1300 de călăreți și 200 de pedestrași de elită.³⁹

În 1576-1577, banul Ștefan Tompa l-a împrumutat pe principele Cristofor Bathory cu suma de 1800 de florini, primind de la acesta ca zălog cetatea Jdioara cu pertinențele sale și două moșii în comitatul Cluj.⁴⁰

Datorită abuzurilor și comportamentului brutal al banului, 600 de țărani bănățeni au fugit în vilayetul Timișoarei. Peste 500 de țărani din părțile Caransebeșului s-au plâns în legătură cu nedreptățile suferite din partea banului Tompa în dieta de la Turda (21-25 aprilie 1577), amenințând cu fuga în Imperiul Otoman, dacă nu va fi destituit banul. Ca urmare a intervenției consilierilor princiari Francisc Kendy și Martin Berzeviczy, banul Ștefan Tompa a fost destituit din funcție în iunie 1577, fiind înlocuit cu Toma Thornai.⁴¹

11. GAȘPAR BARCSAI, 16 IULIE - 8 AUGUST 1575⁴²

Barcsai este o familie nobiliară românească din comitatul Hunedoarei, originară din localitatea Bârcea Mare, care a dat trei bani ai Lugoșului și Caransebeșului. Strămoșii familiei, Gașpar Barcsai, român înnobilit, într-o perioadă de 24 de ani (1491-1515) a ocupat de cinci ori dregătoria de căpitan al scaunului Mureș.⁴³ La sfârșitul secolului al XV-lea, familia nobiliară românească Barcsai stăpânea 41 de moșii în comitatul Hunedoara.⁴⁴

Viitorul ban Gașpar Barcsai protesta în 1552 împotriva abuzurilor săvârșite de mercenarii generalului Castoldo.⁴⁵

³⁸ *** *Monumenta Comititalia Regni Transsilvaniae*, 11, 1877, p. 567, Fr. Pesty, *op. cit.*, vol. III, p. 409.

³⁹ W. Bethlen, *op. cit.*, II, 1782, p. 302.

⁴⁰ Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, IV, p. 107-108.

⁴¹ Costin Feneșan, *Despre privilegiile Caransebeșului și Căvâranului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea* în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, Cluj- Napoca, secolul XX, 1977, p. 305-309.

⁴² W. Bethlen, *op. cit.*, II, p. 318; I. Ivany, *Lugos és Karánsebes története (1526-1658)* în „Történelmi és Régészeti Ertesítő Temesvarott”, 1876, p. 72, Fr. Pesty, *op. cit.*, I, p. 300.

⁴³ Ștefan Pascu, *op. cit.*, IV, p. 104.

⁴⁴ *Ibidem*, III, p. 50.

⁴⁵ Patriciu Dragalina, *op. cit.*, III, p. 41-42.

De confesiune calvină, Gașpar Barcsai a fost numit ban de către Gașpar Bekes, pretendent la tronul princiar dar nu s-a putut menține în funcție decât câteva săptămâni (în iulie-august 1575) nefiind recunoscut în această calitate de principele legitim Ștefan Bathory și de dietă. La 8 august 1575 era și căpitan al cetății Lipova.⁴⁶

12. TOMA THORNAI, 13 SEPTEMBRIE 1577 - 6 FEBRUARIE 1585⁴⁷

Este un nobil român bănățean din Caransebeș, de confesiune unitariană, acuzat de iezuiți pentru atitudinea sa vehement anticatolică. La scaunul de judecată al banului Toma Thornai s-a dat sentința în 6 februarie 1585 în litigiul de proprietate dintre Ioan Tîncovan și Ioan Pleșcău, în prezența juzilor din târgul Căvăran.⁴⁸

Banul Toma Thornai s-a remarcat și prin administrarea efectivă a cetăților Lugoj, Caransebeș și Jdioara în perioada 1579-1583.⁴⁹ S-a bucurat de o influență politică considerabilă în viața politică a principatului Transilvaniei. Referindu-se la Toma Thornai, misionarul iezuit Antonio Possevino sublinia că principele Cristofor Bathory, catolic înfocat, a evitat să intre în conflict cu banul, care promova Reforma protestantă în Banat, pentru ca aceasta să nu împiedice alegerea fiului său, Sigismund, ca succesor la tronul princiar.⁵⁰

13. GEORGE PALATICI DE ILIDIA (24 IUNIE 1586 - 7 MAI 1588;⁵¹ 11 IULIE 1593 – 11 OCTOMBRIE 1594;⁵² MAI-IUNIE 1596⁵³)

Nobil român bănățean, George Palatici stăpânea satul Ilidia din districtul Caransebeș. În anii 1586-1588 a permis iezuiților să-și desfășoare acțiunea de

⁴⁶ Dragoș Lucian Țigău, *op. cit.*, p. 240.

⁴⁷ Fr. Pesty, *op. cit.*, III, p. 426; Idem, *Krassó vármegye története*, IV, p. 102; Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, II, p. 244; Direcția Generală a Arhivelor Statului, *Îndrumător în arhivele statului. Județul Hunedoara*, București, 1972, p. 219.

⁴⁸ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 68-69, documentul 21.

⁴⁹ Fr. Pesty, *A Szörényi bánóság és Szörény vármegye története*, I, p. 301.

⁵⁰ ****Călători străini...*, II, 1970, p. 598; Dragoș Lucian Țigău, *op. cit.*, p. 234.

⁵¹ Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, IV, p. 124.

⁵² Idem, *A Szörényi bánóság és Szörény vármegye története*, I, p. 303; Idem, *Krassó vármegye története*, IV, p. 173-175; Costin Feneșan, *Două diplome de innobilare...* în „Revista Arhivelor”, 71, 1994, numărul 1, p. 107.

⁵³ ****Monumenta Hungariae Historica – Scriptores*, volumul XXX, Budapest, 1880, p. 56.

misionarism în banatul Lugojului și Caransebeșului, deși era de confesiune calvină.⁵⁴ În 1594 banul George Palatici a încurajat acțiunile antiotomane ale bulgarilor și sârbilor din vilayetul Timișoarei, însă într-o manieră discretă, „când prin soli, când prin scrisori, când trimițându-le praf de pușcă”, în sprijinul politicii de duplicare a principelui Sigismund Bathory față de Imperiul Otoman.⁵⁵ De altfel, banul Palatici i-a trimis un raport detaliat principelui Sigismund Bathory la 8 noiembrie 1593, prezentând declanșarea ostilităților dintre turci și austrieci la Macău.⁵⁶

Banul George Palatici s-a afirmat ca un excelent diplomat, întreținând în 1594 o corespondență secretă cu Mihai Viteazul. La 17 aprilie 1594 Mihai Viteazul l-a trimis în solie la banul Lugojului și Caransebeșului pe postelnicul Toma în vederea pregătirii comune a acțiunilor împotriva Porții. Misiunea postelnicului Toma era ultrasecretă, deoarece în scrisoarea adresată banului Palatici, Mihai Viteazul menționa: „să-i creadă vorbele pe care le va spune cuvintele noastre”.⁵⁷

Fostul ban vine în 1595 în Țara Românească pentru a primi jurământul de credință al lui Mihai Viteazul față de principele Sigismund Bathory. În vara anului 1595, George Palatici era intermediarul dintre Mihai Viteazul și cancelarul de origine română Ștefan Josika. În scrisorile care s-au păstrat, marele domn invocă mărturia lui Palatici despre nevoia de a i se trimite ajutor militar urgent împotriva armatei otomane conduse de marele vizir Sinan Pașa.⁵⁸ S-a remarcat în vara anului 1596 în Banat, în luptele antiotomane, în colaborare cu George Borbely.

În toamna anului 1599 cardinalul principe Andrei Bathory l-a mandatat pe fostul ban Palatici într-o solie la Mihai Viteazul, pentru a primi omagiul domnului român față de principele ardelean. George Palatici s-a bucurat de încrederea constantă a principelui Sigismund Bathory, ocupând și funcția de comisar princiar, fiind atestat în această calitate de o însemnare de pe verso-ul unui document din 10 septembrie 1596, însemnarea fiind realizată la 4 mai 1598.⁵⁹

⁵⁴ *** *Călători străini*, III, p. 120.

⁵⁵ Cristina Feneșan, *Din premisele luptei antiotomane a Țărilor Române în vremea lui Mihai Viteazul: mișcările populare din 1594 în eyaletul Timișoarei* în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, Cluj-Napoca, XXVII, 1985-1986, p. 128.

⁵⁶ Andrei Veress, *op. cit.*, IV, 1932, p. 39-40.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 175.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 242-243.

⁵⁹ Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene*, p. 89-90, documentul 33.

14. ALBERT LONAY, 2 IANUARIE 1589 - 19 FEBRUARIE 1590.⁶⁰

Este un nobil maghiar numit de principele Sigismund Bathory ca ban al Lugoșului și Caransebeșului, fiind răsplătit în mai 1589 cu o curte nobiliară în târgul Reteag (aparținând comitatului Solnocul Dinlăuntru). Înainte de a ajunge ban, Albert Lonay a ocupat în 1587 funcția de căpitan al Hustului („Praefectus Arcis Huszt”).⁶¹

15. MIHAIL HORVATH DE NYVED, 21 IANUARIE - 10 APRILIE 1591⁶²

Nobil maghiar numit la conducerea banatului Lugoșului și Caransebeșului, Mihail Horvath s-a bucurat de aprecierea principelui Sigismund Bathory, care l-a numit căpitan al importantei cetăți a Făgărașului, după confiscarea acesteia de la Baltazar Bathory, ucis în închisoare la 13 septembrie 1594.⁶³ La începutul lunii noiembrie 1594, Mihail Horvath pornea din Transilvania în fruntea unei trupe de circa 2000 de ostași mercenari și secui spre a sprijini acțiunile antiotomane ale lui Mihai Viteazul. La 10 noiembrie 1594 era la Brașov, la 15 noiembrie la București, unde a participat la urmărirea și exterminarea turcilor.⁶⁴

Cooperarea contingentului ardelean cu Mihai Viteazul s-a desfășurat cu dificultate, datorită indiscipliniei și insubordonării fostului ban. Credincios instrucțiunilor primite de la principe, Mihail Horvath nu considera că era necesar să țină seama de hotărârile domnului român, dorind să acționeze independent de oastea munteană. Se creează astfel, între tabăra domnului român și cea a trupelor de ajutor din Transilvania un climat de rivalitate și neîncredere.⁶⁵

Totuși, potrivit informațiilor oferite de cronicarul Szamoskozy, mercenarii unguri conduși de Mihail Horvath, alături de ostașii lui Mihai Viteazul și de haiducii sârbi și bulgari, au ajuns la sfârșitul anului 1594 până sub zidurile Sofiei.⁶⁶ Raportul lui Mihail Horvath despre luptele de la Târgul de Floci, susținute la 10 ianuarie 1595 de micul detașament călare trimis de el spre pază acolo, ilustrează exagerări mari ale cifrelor,

⁶⁰ Arhivele Naționale, Microfilme Ungaria, rola 143, p. 775; Costin Feneșan, *Despre privilegiile Caransebeșului și Căvăranului*, p. 309.

⁶¹ Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români (1566-1608)*, Cluj, 1928, p. 188-189.

⁶² Fr. Pesty, *op. cit.*, IV, p.170-171.

⁶³ ****Călători străini...*, III, p. 430.

⁶⁴ Andrei Veress, *op. cit.*, IV, p. 158-159; 183-184.

⁶⁵ ****Călători străini...*, III, p. 431.

⁶⁶ Ioachim Crăciun, *op. cit.*, p. 99.

iar faptele sunt prezentate eronat.⁶⁷ În ciuda poruncii exprese a lui Mihai Viteazul, Mihail Horvath a întârziat să vină la Șerpătești contra turcilor și tătarilor uniți și de aceea marele domn a solicitat principelui ardelean și a obținut să fie înlocuit de la comandă cu Albert Kiraly.⁶⁸

Ca ban al Lugojului și Caransebeșului, la 16 martie 1591, Mihail Horvath a dat sentința în procesul pentru stăpânirea unor iobași dintre Baltazar Zagyway zis Mâtniceanu, Groza Fărcaș și Fărcaș Mâtniceanu.⁶⁹

16. ȘTEFAN BEKES, APRILIE 1595⁷⁰

Nobil român bănățean, este fiul lui Gașpar Bekes, pretendent la tronul princiar în 1575; ocupă în 1597 funcția de căpitan al Lugojului.⁷¹ A deținut pentru foarte scurt timp demnitatea de ban al Lugojului și Caransebeșului; nu cunoaștem motivele schimbării sale din această funcție de către principele Sigismund Bathory.

17. GEORGE BORBELY DE SIMA, 27 MAI 1595 - APRILIE 1596⁷²

Nobil român bănățean, George (sau Gheorghe) Borbely, s-a remarcat prin talentul militar dovedit în luptele antiotomane din Banat în 1595 – 1596. un document contemporan îl prezintă pe George Borbely ca fiind la origine un bărbier și având o origine socială modestă: „... Din naștere sărac (de jos) și înainte de a se fi îndeletnicit cu armele era bărbier și în această calitate slujise și pe regele Ștefan (Bathory) ...”.⁷³

În fruntea a peste 4000 de oșteni de elită, la 27 mai 1595, George Borbely a început acțiunile antiotomane, cucerind numeroase localități și cetăți din vilayetul Timișoarei : Bocșa și Vârșeț (iulie 1595), Făget (13 august), Lipova (19 august), Ineu (21 octombrie), apoi Șiria și Gyula.⁷⁴ În luna august 1595, banul Borbely obține

⁶⁷ *** *Călători străini*, III, p. 432-433.

⁶⁸ Nicolae Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, volumul I, București, 1935, p. 157; Petre P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 111.

⁶⁹ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 82-83, doc. 28.

⁷⁰ Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, IV, p. 179.

⁷¹ Hurmuzaki, XII, p. 288.

⁷² W. Bethlen, *op. cit.*, III, p. 572.

⁷³ Hurmuzaki, XV/1, p. 499.

⁷⁴ Hurmuzaki, III/2, p. 155; XI, p. 380; Ion Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ediție Damaschin Mioc, București, 1976, p. 185; Radu Păiușan, C. Sav, *Lupta antiotomană în Banat și Mihai Viteazul* în „Studii de istoria Banatului”, IX, 1983, p. 31-32; Eugen Glück, *Contribuții cu privire la istoricul cetății de la Ineu*, în „Ziridava”, XIII, 1981, p. 137-145.

un succes important în urma asediului reușit al cetății Făget. Venind în sprijinul garnizoanei de aici, o oaste otomană numărând 8000 de oameni și condusă de pașa de Timișoara, este invinsă și capturată în întregime de viteazul ban, în zilele de 13-14 august 1595.⁷⁵ Cu această ocazie sunt luați prizonieri begul Mehmed din Lipova și begul Ineului, iar trupele turcești de la Chelmac și Șoimoș abandonează apărarea cetăților de aici.

După victoria de la Făget, oastea banului Borbely asediază Lipova, după ce, în prealabil, garnizoana turcească din cetate răspunsese negativ la somația de a preda fortificația. Oastea banului ia cu asalt fortificațiile, supunând cetatea Lipovei unui intens bombardament de artilerie, executat de tunurile instalate pe dealurile învecinate. Pentru a repara stricăciunile pricinuite zidurilor cetății Lipovei de către artileria bănățeană și pentru a lucra la consolidarea fortificațiilor, turcii introduc în cetate 300 de țărani români din împrejurimi. Aduși cu forța, deși li se promisese că vor fi răsplățiți regește și vor fi scutiți pe viață de biruri, țăranii români evadează, la prima ocazie, acoperiți de întunericul nopții. Mai mult, ei se alătură oștirii bănățene, informându-l pe banul George Borbely asupra porțiunilor vulnerabile din zidurile cetății Lipova. În consecință, după doar câteva zile de asediu, garnizoana turcească din Lipova capitulează (19 august 1595).⁷⁶

De la Lipova, oastea bănățeană condusă de banul George Borbely se deplasează la Ineu și alungă din cetatea de aici garnizoana turcească (21 octombrie 1595). Ca o recunoaștere a meritelor sale în domeniul militar, banul Borbely este numit și căpitan al cetății Lipova de către principele Transilvaniei.

Fidel tacticii sale de hărțuire permanentă a dușmanilor creștinătății, banul Borbely atacă cu succes, la 4 martie 1596, în fruntea a 2000 de soldați bănățeni de elită, convoiul turcesc ce transporta la Istanbul averile fostului beglerbeg al Timișoarei. În confruntarea care are loc, demnitarul turc este ucis, iar bănățenii capturează o pradă foarte bogată care cuprindea, printre altele, 300 de cai și bunuri evaluate la 150 000 de scuzi, transportate în 13 care, fiind eliberate și 160 de femei destinate haremurilor din Istanbul.⁷⁷

⁷⁵ Tiberiu Ciobanu, *Lupta bănățenilor împotriva dominației otomane în vremea lui Mihai Viteazul*, în *Vilaietul Timișoarei (450 de ani de întemeiere a pașalâcului), 1552-2002*, Timișoara, 2002, p. 120-121.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 121; Radu Păiușan, Cornel Sav, *op. cit.*, p. 32.

⁷⁷ Hurmuzaki, III, supliment II, p. 33.

Turcii nu puteau accepta ca Lipova, important punct strategic pe valea Mureșului, să rămână în mâinile românilor, cu atât mai mult cu cât garnizoana cetății ajunsesse să numere 4000 de oameni, fapt care-i permitea să execute frecvente incursiuni chiar și până sub zidurile Timișoarei.⁷⁸ Pentru a recuceri Lipova, pașa de Timișoara solicită ajutorul tătarilor (care iernau în Crișana, jefuind zona Mureșului și a Crișurilor). Încercând să stopeze înaintarea inamicului, trupele din cetatea Lipovei ies înaintea acestuia, dar aflându-se într-o evidentă inferioritate numerică sunt respinse, pierind pe câmpul de luptă 400 de ostași români și 10 mici nobili din partea locului.⁷⁹ Turcii și tătarii încercuiesc la 5 mai 1596 cetatea Lipovei, asupra căreia au executat de la început un puternic tir de artilerie. Garnizoana românească din cetatea Lipovei, numărând circa 3000-5000 de luptători, a rezistat asediului în condiții deosebit de grele, făcând față unor trupe turco-tătare estimate la circa 25000-30000 de soldați.⁸⁰ Distrugerile pricinuite de artileria turcă erau reparate noaptea de aceiași luptători care ziua respingeau atacurile otomane. Permanent, turcii îi somau pe asediați să se predea, promițându-le, în schimb, libertatea, din dorința de a evita grele pierderi umane pe care garnizoana din Lipova putea să le pricinuiască oștirii otomane.

Pentru a-l face pe Soliman, begul Timișoarei, să creadă că bănățenii au primit ajutoare, Borbely poruncește artileriștilor săi să execute în noaptea de 10/11 mai 1596 un foc intens cu toate turnurile din cetate. Drept consecință, comandantul otoman a ordonat retragerea spre Timișoara, decizie dictată și de faptul că oastea turcească era atacată și de noul ban al Lugoșului și Caransebeșului, George Palatici.

Banul Borbely și-a coordonat acțiunile antiotomane cu domnul Țării Românești, Mihai Viteazul, și a profitat de nepăsarea și deruta emirilor de margine otomani din vilayetul Timișoarei.

În urma victoriilor antiotomane repurtate de banul Borbely, granițele banatului Lugoșului și Caransebeșului au fost extinse spre sud și vest, incluzând o serie de cetăți și localități eliberate de sub stăpânirea otomană. În semn de înaltă apreciere a faptelor de arme ale fostului ban George Borbely, în campania din Banat din anii 1595-1596 Mihai Viteazul, ca principe al Transilvaniei, îi conferă la 22 decembrie 1599 datele Miniș, Ghioroc, Iaspil și alte proprietăți din părțile Aradului.⁸¹

⁷⁸ *Ibidem*, p. 191-192.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 193-195.

⁸⁰ Tiberiu Ciobanu, *op. cit.*, p. 122.

⁸¹ Gheorghe Lanevschi, *Mihai Viteazul și Aradul* în „Ziridava”, XI, 1979, p. 281-282.

18. ANDREI BARCSAI DE BÂRCEA MARE, 24 IULIE 1597 - 13 IUNIE 1602⁸²

Nobil român calvin, s-a bucurat de încrederea principelui Transilvaniei Sigismund Bathory, fiind trimis în primăvara lui 1595 cu o oaste în sprijinul lui Aron Vodă al Moldovei care lupta cu trupele otomane.⁸³ În vara anului 1595 Andrei Barcsai este căpitanul călăreților trimiși în ajutorul noului domn al Moldovei, Ștefan Răzvan.⁸⁴

Concomitent cu dregătoria de ban, Andrei Barcsai a deținut între 24 iulie 1597 și 4 iulie 1598 și funcția de căpitan al Caransebeșului.⁸⁵

Nu a participat la lupta de la Șelimbăr (28 octombrie 1599) în tabăra lui Andrei Bathory, iar după victoria lui Mihai Viteazul trece de partea acestuia, păstrându-și funcția de ban, devenind unul dintre cei mai importanți colaboratori ai marelui domn. La 17 iunie 1600, din Iași, Mihai Viteazul îl numește pe Andrei Barcsai „Banum nostrum” și-i încredințează negocierile cu Bartolomeu Pezzen, comisarul împăratului Rudolf al II-lea, alături de Francisc Alard de Panit.⁸⁶

Deși adunase câteva mii de oșteni bănățeni pentru a veni în ajutorul lui Mihai Viteazul, banul Andrei Barcsai nu a ajuns la timp și nu a participat la lupta de la Mirăslău (18 septembrie 1600), dar după înfrângerea domnului român a trecut de partea lui Sigismund Bathory. La 23 mai 1601, principele Sigismund Bathory îi zălogește banului Andrei Barcsai târgul și castelul Lugoj, satele Lugojel, Mokefalwa, Oloșag, Vișag, Sacoșul Mare, Sinersig, Hodoș, Boldur, Sâlha, Biniș, Valea Lungă și Serked pentru suma de 25000 florini cheltuiți de ban pentru plata soldelor oștenilor din garnizoana Lugojului și pentru acoperirea altor nevoi ale țării.⁸⁷ În document este menționată cu numele și soția banului Andrei Barcsai, Drusiana Bogathy. În martie

⁸² Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, IV, p. 208, 209, 213; W. Bethlen, *op.cit.*, IV, p. 124, 389, 567; Hurmuzaki, XII, p. p. 1090; ****Monumenta Comitalia Regni Transsylvaniae*, IV, 1878, p. 568.

⁸³ ****Mihai Viteazul în conștiința europeană*, volumul II, București, 1983, p. 379; *Ibidem*, IV, București, 1986, p. 57; Nicolae Iorga, *Istoria Românilor*, vol. V, Editura Enciclopedică, București, p. 266.

⁸⁴ Andrei Veress, *op. cit.*, IV, p. 237.

⁸⁵ Fr. Pesty, *op. cit.*, IV, p. 208, 209, 213.

⁸⁶ ****Mihai Viteazul în conștiința europeană*, V, București, 1990, p. 286, documentul 194.

⁸⁷ Costin Feneșan, *op. cit.*, p.121-123, documentul 42.

1602, satele și moșiile zălogite în anul precedent, intră în stăpânirea banului Andrei Barcsai.⁸⁸ În 1602, Andrei Barcsai a fost implicat în negocierile dintre generalul austriac George Basta și principele Sigismund Bathory pentru predarea puterii în Transilvania Habsburgilor.⁸⁹ Ulterior, generalul Basta l-a înlăturat pe banul Barcsai de la conducerea banatului Lugoșului și Caransebeșului.

19. LUDOVIC RAKOCZY „BANUS DISTRICTUS KARANSEBESIENSIS DESIGNATUS”, 25 FEBRUARIE 1601⁹⁰

Ludovic Rakoczy a ocupat demnitatea de ban pentru scurtă vreme (doar câteva săptămâni), fiind desemnat în această dregătorie de generalul austriac George Basta, dar nu s-a putut impune deoarece mica nobilime din banatul Lugoșului și Caransebeșului, precum și principele Sigismund Bathory îl agreau și îl susțineau pe banul Andrei Barcsai.

20. PETRU HUSZAR DE BRENHIDA, 9 AUGUST 1602 - 11 APRILIE 1603⁹¹

În 1601 a fost temporar arestat, alături de alți nobili, ca și complice al lui Mihai Viteazul.⁹² A fost numit ca ban în vara anului 1602 de generalul George Basta, devenind un colaborator apropiat al acestuia în lupta antiotomană. Nu a fost agreat și nu a obținut sprijinul elitei românești din banatul Lugoșului și Caransebeșului.

În aprilie 1603, banul Petru Huszar a încercat să oprească înaintarea trupelor lui Moise Szekely (plecat din Timișoara cu ajutorul otoman) spre Transilvania. Teama locuitorilor din Lugoș și Caransebeș față de o posibilă jefuire și incendiere a orașelor de către turci, la care s-a adăugat atitudinea favorabilă a prim-judelui din Caransebeș față de pretendentul la tronul princiar, au determinat capitularea celor două orașe, banul fiind predat turcilor care l-au ucis la Timișoara.⁹³

⁸⁸ *Ibidem*, p. 123-126, doc. 50.

⁸⁹ W. Bethlen, *op. cit.*, V, p. 135, 138, 155.

⁹⁰ Fr. Pesty, *A Szörény bánóság és Szörény vármegye története*, I, p. 305.

⁹¹ Andrei Veress, *Epistolae et acta Generalis Georgii Basta*, II, p. 52, documentul 1042.

⁹² Nicolae Iorga, *op. cit.*, II, p. 156.

⁹³ Patriciu Dragalina, *op. cit.*, p. 156.

21. SIMION LODI DE TROGER, 7 NOIEMBRIE 1603 - DECEMBRIE 1604⁹⁴

Este singurul ban al Lugojului și Caransebeșului care nu avea moșii în Banat și Transilvania, fiind numit în această demnitate de generalul austriac George Basta.⁹⁵ Banul Simion Lodi instituie în Caransebeș și în satele din jur un regim de jaf și teroare, în folosul armatei imperiale, fapt care îi determină pe caransebeșeni să trimită o delegația la domnul Țării Românești, Radu Șerban, spre a-i cere ajutor. Radu Șerban intervine la generalul Basta, solicitându-i înlăturarea lui Simion Lodi din funcția de ban și instituirea unui regim de siguranță în banatul Lugojului și Caransebeșului.⁹⁶

Concomitent, caransebeșenii trimit o delegație la Cluj, condusă de George Guriță, care, în fața comisarilor habsburgi, printr-un discurs lung și patetic, arată cruzimile și nelegiuirile comise de Lodi în oraș.⁹⁷ Banul Lodi se asociase cu haiducii sârbi, jefuind populația orașului Caransebeș cu o barbarie nemaipomenită. Înfrângerea generalului George Basta de către trupele lui Ștefan Bocskay a avut drept consecință și înlăturarea lui Simion Lodi din demnitatea de ban al Lugojului și Caransebeșului, la finele anului 1604.

22. PAUL KERESZTESI DE NAGY MEGYER, FEBRUARIE 1605 – 28 MAI 1606⁹⁸; 6 SEPTEMBRIE 1610 - 14 MAI 1613⁹⁹

La scurtă vreme după înstăpânirea sa asupra Transilvaniei, la 15 decembrie 1599, Mihai Viteazul i-a întărit lui Paul Keresztessi „slujitor al curții noastre” (familiaris aulae nostris”) stăpânirea asupra moșiilor Homoșdia și Românești, în pertinențele târgului Margina, în comitatul Timiș¹⁰⁰, ca răsplată pentru „credința și slujbele credincioase... pe care acesta le-a făcut și adus cu credință principilor Transilvaniei, predecesorilor noștri și pe care ni le va face și la va aduce în viitor nouă...”. În 23 martie 1602 Paul Keresztessi din Românești este menționat ca martor la introducerea

⁹⁴ Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, IV, p. 232-233; W. Bethlen, *op. cit.*, V, p. 525; VI, p. 9, 14, 42.

⁹⁵ Andrei Ghidiu, Iosif Bălan, *op. cit.*, p. 21-22.

⁹⁶ I. D. Suci, *op. cit.*, p. 39-40.

⁹⁷ Discursul lui George Guriță este redat la W. Bethlen, *op. cit.*, VI, p. 43-52; 68-75.

⁹⁸ *Ibidem*, VI, p. 227; Ioan Lupaș, *Documente istorice transilvănene*, volumul I, (1599-1699), Cluj, 1940, p. 80.

⁹⁹ Andrei Veress, *op. cit.*, VIII, p. 115.

¹⁰⁰ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 113-114, documentul 45.

banului Andrei Barcsai în stăpânirea moșiilor dăruite de principele Sigismund Bathory.¹⁰¹

Ca ban al Lugojudului și Caransebeșului, Paul Keresztessi a devenit un colaborator apropiat al principelui Gabriel Bathory în perioada 1610-1613. Astfel, în 1611, banul a fost trimis într-o misiune diplomatică la Istanbul pentru a expune sultanului motivele campaniei lui Gabriel Bathory la sud de Carpați, împotriva lui Radu Șerban și de a solicita padișahului otoman, pentru principele său, confirmarea calității de domn al Țării Românești.¹⁰²

La 14 mai 1613, Paul Keresztessi apare într-un document emis în târgul Lugoj având nu numai demnitatea de ban al Caransebeșului și Lugojudului, ci și funcțiile de consilier princiar și comite suprem al comitatului Severin.¹⁰³ După înlăturarea lui Gabriel Bathory de la conducerea Transilvaniei, Paul Keresztessi și-a pierdut funcția de ban dar a rămas unul dintre nobilii importanți din regiune. Spre sfârșitul vieții, în 1632, fostul ban îl împrumută pe Matei aga din Brâncoveni cu sume importante de bani pentru a-și alcătui o armată de mercenari cu care să ocupe tronul Țării Românești.¹⁰⁴

23. ȘTEFAN VAIDA, 17 FEBRUARIE 1607 - 1608¹⁰⁵

Este un nobil român din Caransebeș, din familia Vaida, care a ocupat pentru scurtă vreme demnitatea de ban. Era căsătorit cu Elisabeta Fiat.¹⁰⁶ În 1614, Ștefan Vaida, în calitate de căpitan a Lipovei, a refuzat să predea cetatea turcilor, predare solicitată imperativ de Poartă și acceptată de principele Gabriel Bethlen, pentru a-și consolida domnia.¹⁰⁷

Noul principe, Gabriel Bethlen, de curând instalat la putere, a realizat gravele consecințe politice ce ar rezulta pentru țară, în condițiile refuzului predării Lipovei turcilor. Ca atare, principele a ordonat succesiv banului Petru Bethlen, ruda sa, să îi comunice locul unde se află rebelul (23 mai 1614), să facă pregătiri pentru „a duce

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 122-126, documentul 50.

¹⁰² Hurmuzaki, IV/2, p. 313-315; Andrei Veress, *op. cit.*, VIII, 1935, p. 114 - 115, p. 128-132.

¹⁰³ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 135-141, documentul 57.

¹⁰⁴ Nicolae Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 103.

¹⁰⁵ Fr. Pesty, *A Szörényi bánóság és Szörény vármegye története*, I, p. 308.

¹⁰⁶ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 141-143, documentul 58 (din 10 septembrie 1615).

¹⁰⁷ Idem, *Ștefan Vaida, un adversar caransebeșan al principelui Gabriel Bethlen (1614)*, în „Studii și comunicări de etnografie – istorie”, volumul II, Caransebeș, 1997, p. 411-418.

cu vitejie treaba până la capăt” (2 iunie) și, în final, să-l captureze pe Ștefan Vaida (4 iunie). Intervenția fermă a banului Petru Bethlen și a oștirii princiare a determinat înfrângerea rebelului în iunie 1616, Lipova fiind ocupată și predată turcilor.¹⁰⁸

24. LADISLAU GÂRLEȘTEANU, „BANUS SUBSTITUTUS”, 1 IUNIE 1609¹⁰⁹

Este un nobil român bănățean din familia Gârleșteanu de Rudăria, fiind numit ban de principele Gabriel Bathory, soția lui fiind o nobilă maghiară, Margareta Toth. Chiar dacă a deținut pentru o foarte scurtă perioadă dregătoria de ban, Ladislau Gârleșteanu și-a continuat cariera politică, fiind în 1615 vicecomite al Severinului¹¹⁰ și în 1632 unul din comiții jurați ai districtului Caransebeș.¹¹¹ Într-un document din 14 august 1643 este consemnat ca răposat.¹¹²

25. PETRU BETHLEN DE ICTAR, 13 FEBRUARIE 1614 - 1616¹¹³

Este un nobil maghiar, fiul banului Grigore Bethlen, fiind menționat în această calitate într-un document din 1597.¹¹⁴ Rudă apropiată cu Gabriel Bethlen, instalat de Poartă în 1613 ca principe al Transilvaniei, Petru Bethlen apare într-un document din 11 aprilie 1598 când Laurențiu Bogar și Ioan Szepsy din Lugoj raportează principelui Transilvaniei, Sigismund Bathory, trecerea unor membri ai familiei Bethlen de Ictar în stăpânirea moșiilor Ictar și a castelului de acolo, precum și a altor posesiuni.¹¹⁵

În iunie 1611, Petru Bethlen este căpitanul Lipovei.¹¹⁶ În 1614, principele Gabriel Bethlen îl numește ban al Lugojuului și al Caransebeșului, primind misiuni diplomatice și militare importante din partea principelui. În februarie 1614 banul Petru Bethlen era înștiințat de către Mustafa Pașa din Timișoara despre concentrarea trupelor otomane în vilayet și despre eventualele incidente care s-ar produce astfel, spre

¹⁰⁸ Idem, *Șase scrisori ale principelui Gabriel Bethlen către banul Lugojuului și Caransebeșului (1614-1615)* în „Apulum”, XIV, 1976, p. p. 175-183.

¹⁰⁹ Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, IV, p. 255; Andrei Veress, *op. cit.*, VIII, p. 65.

¹¹⁰ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 141-142, documentul 58.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 154-156, documentul 67.

¹¹² *Ibidem*, p. 181-183, documentul 82.

¹¹³ Idem, *Șase scrisori...*, p. 176-183; Fr. Pesty, *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története*, I, p. 309.

¹¹⁴ Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene*, p. 93-95, documentul 35.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 105-107, documentul 40.

¹¹⁶ Dragoș Lucian Țigău, *op. cit.*, p. 234.

paguba supușilor săi.¹¹⁷ La 20 ianuarie 1615, banul Petru Bethlen avea un spion la Belgrad cu misiunea de a afla vești despre noul vizir și de a cerceta eventualele mișcări de trupe.¹¹⁸

În intervalul 13 februarie 1614 - 29 ianuarie 1618, banul Petru Bethlen a primit șase scrisori din partea principelui pentru a-l aresta pe căpitanul rebel Ștefan Vaida, fostul ban, care refuza să predea Lipova turcilor. Cu ajutorul oștirii princiare și al garnizoanelor bănățene, banul Petru Bethlen s-a achitat conștiincios de misiunea primită. Scrisorile princiare din 1614-1615 conțineau și instrucțiuni referitoare la modul în care trebuia primită și condusă o posibilă solie otomană. Fiind mai în vârstă, s-a stins din viață la sfârșitul anului 1616.

26. PAUL NAGY DE DEVA, 13 IUNIE 1617 - 10 IUNIE 1644¹¹⁹

S-a bucurat de încrederea și aprecierea principilor Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczy I, deținând pentru mai mult de 16 ani (1627-1643) demnitatea de căpitan al gărzii personale pedestre a principelui.¹²⁰ A îndeplinit o misiune diplomatică la Istanbul între 29 septembrie 1635 - 13 februarie 1636.

27. ACAȚIU BARCSAI DE BÂRCEA MARE, 26 DECEMBRIE 1644 - 14 SEPTEMBRIE 1658¹²¹

Provenea dintr-o familie de mici nobili români din regiunea Hunedoarei, fratele său Andrei ajungând căpitan al Făgărașului iar sora sa, Ana Barcsai, s-a măritat cu un nobil român hațegan, Petru Burda,¹²² care în 1641-1642 a devenit vicecomitele comitatului Hunedoarei.

¹¹⁷ Hurmuzaki, XII, p. 176-177; IV, p. 182.

¹¹⁸ Dragoș Lucian Țigău, *op. cit.*, p. 239.

¹¹⁹ Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, IV, p. 290, 298, 303, 305; ****Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae*, IX, 1883, p. 580; X, 1884, p. 222.

¹²⁰ Paul Nagy este atestat în această calitate în documente din septembrie 1627 și mai 1633; Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 154-156, documentul 67; p. 58-161, documentul 69.

¹²¹ Fr. Pesty, *op. cit.*, IV, p. 340, 349, 352-384; Andrei Veress, *op. cit.*, X, p. 204-206; ****Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae*, XI, 1866, p. 162; Hurmuzaki, IX/1, p. 69-70; Ioan Lupaș, *Principele ardelean Acațiu Barcsai și mitropolitul Sava Brancovici (1658-1661)*, în „Analele Academiei Române”, Seria II, Memoriile Secțiunii Istorice, XXXX, 1912-1913, p. 566-585. Pentru activitatea desfășurată ca ban vezi Sorin Bulboacă, *Acațiu Barcsai de Bârcea Mare, ultimul ban al Lugoșului și Caransebeșului (26 decembrie 1644-14 septembrie 1658)*, în „Studii de Istorie”, I, Arad, 2005, p. 59-61.

¹²² Arhivele Naționale Maghiare, P. 102/24.

S-a remarcat ca un diplomat de carieră, cunoscând ideile cuprinse în celebra lucrare *Principele* a lui Machiavelli, pe care a citit-o de mai multe ori, fără a fi însă de acord cu principiile expuse acolo.¹²³ Diplomat abil, avantajat și de cunoașterea limbii române, Acațiu Barcsai a adus reale servicii principilor Gheorghe Rákóczy I și II, în raporturile acestora cu domnii români Matei Basarab, Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan, dar și cu Poarta otomană. A negociat cu Vasile Lupu, domnul Moldovei, diverse proiecte politice : un posibil tratat între voievodul Moldovei și Matei Basarab (20 august 1638); perspectivele unei căsătorii între Maria, fiica mai mare a domnului Moldovei și Sigismund, fiul mezin al principelui Gheorghe Rákóczy I (12 august 1643 -28 ianuarie 1644), precum și un posibil tratat de alianță moldo-ardelean (2 decembrie 1643).

În 1644, pentru a urgenta obținerea unui sprijin militar din Moldova în campania antihabsburgică întreprinsă de Gheorghe Rakoczy I, în cadrul războiului de 30 de ani, principele l-a trimis pe banul Acațiu Barcsai la Iași să negocieze cu Vasile Lupu, care a oferit 700 de oșteni ca ajutor în luptele împotriva armatei imperiale din Ungaria Superioară.¹²⁴ Banul Acațiu Barcsai se bucură de prețuirea și încrederea principelui Gheorghe Rákóczy, devenindu-i sfetnic de taină.¹²⁵ În 1645, banului Barcsai i se încredința misiunea de a-l reprezenta pe principele ardelean la nunta domniței Maria, fiica lui Vasile Lupu, cu nobilul lituanian Janus Radziwill,¹²⁶ alături de generalul Ioan Kemeny și nobilul Ștefan Mariaș.

Barcsai a susținut ideea unei confederații a Țărilor Române, care să aibă un pronunțat caracter defensiv. Demersurile sale diplomatice din anii 1638-1645 demonstrează nu numai intenția realizării unui sistem de alianțe politice, ci și dorința extinderii influenței principelui transilvănean la sud și est de Carpați, care se visa suveranul țărilor românești extracarpătice.¹²⁷

În 1650, Acațiu Barcsai îndeplinea și funcția de comite suprem al comitatului Hunedoarei¹²⁸, păstrându-și această demnitate și în 1653.¹²⁹

¹²³ Susana Andea, *Transilvania, Țara Românească și Moldova. Legături politice (1656 – 1688)*, Cluj-Napoca, 1996, p. 104-110.

¹²⁴ ****Istoria Românilor*, V, București, 2003, p. 194.

¹²⁵ Andrei Veress, *op. cit.*, X, 1938, p. 32-34, 139-141, 157-159, 162-164, 166-168.

¹²⁶ ****Călători străini...*, V, 1973, p. 135, 647.

¹²⁷ Dragoș Lucian Țigău, *op. cit.*, p. 233.

¹²⁸ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 198-199, documentul 50.

¹²⁹ ****Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei (1653)*, ediție îngrijită și prefață de Liviu Marcu, Cluj-Napoca, 1997, p. 246.

Acațiu Barcsai a îndeplinit și o misiune diplomatică la Istanbul în octombrie 1654 și a fost numit de Gheorghe Rákóczy al II-lea în calitate de membru în comitetul loțiitor ce a condus Transilvania în absența principelui plecat în expediția militară din Polonia (1657).¹³⁰ Acațiu Barcsai a cultivat legături și cu unii boieri din Moldova și Țara Românească, ca de pildă marele logofăt Gheorghe Ștefan, viitorul domn al Moldovei din anii 1653-1658,¹³¹ care-l numea Bocea Ionaș.¹³²

Acațiu Barcsai a îndeplinit și funcția de președinte al Tablei princiare; a deținut această dregătorie în 1653 și 1655-1657.¹³³ Banul Acațiu Barcsai a participat ca membru în comisia de revizuire a *Constituțiilor Aprobate ale Transilvaniei* (în 1653).¹³⁴

În iulie 1655, prin intermediul lui Ioan Boroș, comandantul armatei transilvănene din Țara Românească, Constantin Șerban Basarab îl ruga pe principele Gheorghe Rakoczy al II-lea să-l trimită pe banul Acațiu Barcsai cu 1000 de oșteni în părțile Jiului, pentru a-i urmări pe seimenii rebeli.¹³⁵

Banul Acațiu Barcsai a fost un calvin înflăcărat, care în 1644 a oprit finalizarea construcției bisericii catolice din Slatina de Timiș¹³⁶ și a susținut financiar tipărirea unor cărți de cult în limba română, de factură calvină.¹³⁷ Astfel, Ștefan Fogarași, pastor calvin din Lugoj, a tradus în românește *Catehismul calvinesc* al profesorului Alstedius, pe care l-a tipărit la Alba Iulia în 1648, cu litere latine și ortografie maghiară, pe cheltuiala lui Acațiu Barcsai, banul Lugojului și Caransebeșului.¹³⁸ *Prefața* este dedicată lui Acațiu Barcsai, prezentat în lucrare ca „mare ban al Lugojului și

¹³⁰ Susana Andea, *op. cit.*, p. 110-111.

¹³¹ *Ibidem*, p. 111.

¹³² Hurmuzaki, XV, p.1263.

¹³³ ****Istoria Românilor*, V, p. 706.

¹³⁴ ****Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei (1653)*, p. 21, 246-247.

¹³⁵ „Mă roagă voievodul și boierii ca Măria Ta să scrii domnului Acațiu Barcsai, ca să trimită în munți, în valea Jiului, măcar 1000 de oameni, iar Măria Ta să vestești câteva porunci, care să fie răspândite printre lotri”. (***)*Călători străini...*, V, p. 525).

¹³⁶ Doru Radosav, *op. cit.*, p. 140.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 140-141.

¹³⁸ I. Bănățeanul, *Cel din urmă ban al Caransebeșului și Lugojului, hunedoreanul Acațiu din Bârcea Mare (Barcsai Akos), ca stimulator al progresului cultural – bisericesc*, în „Mitropolia Banatului”, X, 1960, nr. 3-6, p. 29-35; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ediția a II-a, vol. II, București, 1994, p. 177.

Caransebeșului”¹³⁹. Școlile româno-calvine din Caransebeș și Lugoj au beneficiat de ajutoare financiare și de „părinteasca grijă” a banului Acașiu Barcsai.¹⁴⁰

În conjunctura politico-militară extrem de complicată și dificilă din 1657-1658, la inițiativa Porții, banul Acașiu Barcsai devine principe al Transilvaniei (septembrie 1658 - decembrie 1660), fiind obligat de turci să cedeze Imperiului otoman cetățile Lugoj, Caransebeș, cu teritoriul Banatului.¹⁴¹ S-a păstrat scrisoarea adresată de Barcsai bănăștenilor la 12 septembrie 1658, în care îi sfătuia să predea de bunăvoie turcilor Lugojul și Caransebeșul,¹⁴² promițându-le în schimb că nobilii din Banat, ce se vor refugia în Transilvania, vor fi despăgubiți cu alte moșii pentru domeniile pierdute în Banat.¹⁴³ Cronicarul ardelean George Kraus a menționat în cronica sa că banul Acașiu Barcsai a cedat banatul Lugojului și Caransebeșului în ultimă instanță, în fața amenințătoarei presiuni militare otomane.¹⁴⁴

Stările au impus condiția ca durata domniei lui Acașiu Barcsai să fie limitată la momentul iertării de către Poartă a lui Gheorghe Rákóczy al II-lea. În acest context, Barcsai încearcă să păstreze relații normale cu fostul principe, comunicându-i condițiile alegerii sale ca principe dar și asigurările de păstrare a „loialității” față de cel demis.¹⁴⁵ Între poruncile Porții primite de Acașiu Barcsai era și cea referitoare la prinderea și predarea celor doi domni fugari, Constantin Șerban Basarab și Gheorghe Ștefan. Tentativele formale de prindere a celor doi, realizate din porunca principelui Acașiu Barcsai, se dovedesc a fi un eșec. Probabil, Acașiu Barcsai nu a intenționat efectiv să îndeplinească poruncile Porții referitoare la domnii români, fapt cunoscut și de către cei în cauză. Numai așa se explică șederea și libertatea de mișcare în Transilvania,

¹³⁹ Doru Radosav, *op. cit.*, p. 137-138.

¹⁴⁰ Nicolae Drăganu, *Mihail Halici*, în „Dacoromania”, IV, 1924-1926, p. 89.

¹⁴¹ Cristina Feneșan-Bulgaru, *Problema instaurării dominației otomane asupra banatului Lugojului și Caransebeșului* în „Banatica”, IV, 1977, p. 223-238.

¹⁴² Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, IV, p. 352-354.

¹⁴³ Patriciu Dragalina, *op. cit.*, II, p. 142; George Popovici, *Istoria românilor bănășeni*, Lugoj, 1904, p. 257.

¹⁴⁴ G. Kraus, *Cronica Transilvaniei (1608-1665)*, ediție G. Duzinchevici și E. Reus-Mârza, București, 1965, p. 271; contextul dificil în care a preluat tronul princiar Acașiu Barcsai este explicat și analizat detaliat de istoricul clujean Călin Felezeu, *Statutul instituției centrale a Transilvaniei reflectat în raporturile cu Poarta otomană (sec. XVII)*, în vol. *Raportul putere centrală – factori politici interni reflex al statutului juridic al Principatelor Române (sec. XVII-XVIII)*, volum coordonat de Veniamin Ciobanu, Editura Junimea, Iași, 2006, p. 78-84.

¹⁴⁵ Susana Andea, *op. cit.*, p. 109.

afișată de foștii domni ai Țării Românești și Moldovei. Prinderea și predarea domnilor fugari de către Acațiu Barcsai ar fi însemnat încălcarea unei îndelungate tradiții în raporturile Transilvaniei cu Moldova și Țara Românească, potrivit căreia niciodată fugarii stabiliți aici n-au fost trădați și predați Porții.¹⁴⁶

Ca principe al Transilvaniei, Acațiu Barcsai a favorizat răspândirea calvinismului printre românii ardeleni. Dorind să-și consolideze poziția ca principe prin atragerea de partea sa a preoțimii ortodoxe, Acațiu Barcsai a acordat, la 9 ianuarie 1659, o nouă diplomă de confirmare mitropolitului Sava Brancovici, acordându-i jurisdicție și asupra Țării Făgărașului, pe lângă teritoriile amintite în diploma lui Gheorghe Rakoczy al II-lea. La 15 martie 1659, Barcsai îi scutea pe preoții români de toate îndatoririle fiscale pe care le aveau față de vistieria principatului.¹⁴⁷ La 20 martie 1659, printr-un alt decret, erau acordate aceleași scutiri și preoților din Țara Făgărașului. În iulie 1659, după ce Acațiu Barcsai a ocupat Alba Iulia, l-a destituit pe mitropolitul Sava Brancovici și l-a impus ca mitropolit pe Ghenadie al III-lea care se intitula „arhiepiscop de Bălgrad, Maramureș și a toată Țara Ardealului”.

La 5 februarie 1660 vlădicăi Ghenadie, principele i-a impus condiții de o severitate nemaiîntâlnită până atunci. Ele cuprindeau: supunerea față de superintendentul calvin maghiar; desfășurarea slujbei în biserici numai în limba română; abandonarea superstițiilor („superstitionum colluvies”); interzicerea cuminecăturii și botezului după ritul vechi; „dezrădăcinarea sărutării icoanelor și a crucii; divorțul nu se putea pronunța decât cu acordul protopopilor și a superintendentului maghiar; reducerea învățaturii la Sfânta Scriptură, impunându-se *Noul Testament* de la Belgrad (1648); nu va lua amenzi, nici nu-și va crește abuziv veniturile, întrebuițându-le la școli; nu se va amesteca în afacerile țării; nu va adăposti călugări sau alți străini.¹⁴⁸

Principele Acațiu Barcsai a întreținut corespondență cu diacul de limbă maghiară din cancelaria Moldovei, Matei Literatul.¹⁴⁹ Într-un document inedit din perioada septembrie- decembrie 1660, principele Acațiu Barcsai se adresează lui Matei Literatul, drept urmare a unei plângeri făcute de acesta, în problema banilor oferiți de el pentru eliberarea unor nobili ardeleni din robia tătară.¹⁵⁰

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 111.

¹⁴⁷ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 82.

¹⁴⁸ Hurmuzaki, XV, p. 1291-1293.

¹⁴⁹ Susana Andea, *Din relațiile Transilvaniei cu Moldova și Țara Românească în secolul al XVII-lea*, Cluj-Napoca, 1997, p. 55; 75-77.

¹⁵⁰ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj-Napoca, Fond Lazăr de Lăzarea, fila 29.

A fost un principe slab, care în ciuda sprijinului Porții n-a reușit să domine situația din Transilvania și nici n-a putut să-l înlăture definitiv pe fostul principe Gheorghe Rakoczy al II-lea, care și-a reluat domnia în 1659-1660.¹⁵¹ În lipsa unor forțe militare suficiente care să-l susțină, Acațiu Barcsai se retrage în iarna lui 1659-1660 la Sibiu, unde este supus unui prelungit asediu din partea principelui destituit de turci. La începutul anului 1661, noul principe ales de stările ardeleni, Ioan Kemeny, a pus să fie schingiuit Andrei Barcsai, fratele principelui Acațiu Barcsai și comandant al Făgărașului iar ulterior, din porunca lui Kemeny, Acațiu Barcsai și cei doi frați ai săi, Andrei și Gașpar, au fost executați, sub învinuirea că uneltesc cu turcii.¹⁵²

LES BANS DE LUGOJ ET DE CARANSEBES (XVIE-XVIIE SIECLES)

Résumé

Cet étude-ci constitue un premier et ambitieux essai de présenter dans une cursivité historique l'activité politique, diplomatique, militaire et confessionnelle des bans de Lugoj et de Caransebes, ayant pour cible l'intervalle compris entre les années 1552 et 1658. Il s'agit de la période relativement compliquée qui suit à la transformation du Banat d'en bas en pachalik et la survécue de celui ce la zone collinaire et de celui montagnaise, cédé vers les otomains par son dernier ban, Acatiu Barcsai. Cet ouvrage est fondé sur des sources documentaires provenant de l'époque, les témoignages des voyageurs étrangers et les chroniques médiévaux qui portent des informations sur la province de Banat. La parcimonie des sources et l'absence des études de spécialité ont eu pour effet le fait que quelques-unes des informations sur l'activité des quelques-uns des bans soient lacunaires. En dépit de cela, leur succession peut être reconstitué avec une relative fidélité, y exceptant les périodes soupçonnées d'une quelconque manque de cette fonction du champ administrative de l'époque. On attire l'attention le fait qu'on atteste un bon nombre de nobles roumains qui ont réussi détenir cette dignité, prouvant le rôle important joué par l'élite roumaine dans le Principat de Transylvanie pendant les XVe-XVIIe siècles.

¹⁵¹ ****Istoria Românilor*, V, p. 199-201.

¹⁵² ****Călători străini*, V, p. 584.